

ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К. УШИНЬСЬКОГО

У статті представлено аналіз провідних ідей К. Ушинського щодо соціального виховання дітей-сирит у закритих закладах, показано недоліки у діяльності цих установ, шляхи їх подолання та втілення даного процесу на практиці.

Ключові слова: соціальне виховання, діти-сироти, видатний педагог, середовище, заклади закритого типу.

Постановка проблеми. Сучасний етап розбудови незалежної української держави ознаменувався переосмисленням проблем соціально незахищених верств населення, особливо вразливими серед яких є обездолені діти – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Таким дітям передбачено державне утримання, повне забезпечення матеріальними й грошовими ресурсами для задоволення їхніх життєво необхідних потреб і створення умов для нормальної життєдіяльності. Поряд з цими питаннями актуалізуються проблеми соціального виховання дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, розв'язання яких сприятиме соціальному становленню особистості даної категорії неповнолітніх.

Науковці розглядають поняття "соціальне виховання" у кількох значеннях. Так, у широкому значенні воно охоплює всі види виховання (моральне, трудове, фізичне та ін.). Відповідно головною метою соціального виховання є формування людини, готової до виконання суспільних функцій працівника і громадянина. Натомість у вузькому значенні соціальне виховання – це розвиток людини у спеціально створених виховних організаціях у процесі створення умов для її цілеспрямованого позитивного розвитку та духовно-ціннісного орієнтування, багаторівневий процес засвоєння знань, норм поведінки, відносин у суспільстві, у результаті якого особистість стає повноправним членом суспільства [2, с. 90].

Окрім того, соціальне виховання розглядається як процес та результат цілеспрямованого впливу на людину для оволодіння нею загальнолюдськими та спеціальними знаннями, засвоєння соціального досвіду з метою формування позитивних ціннісних орієнтацій, соціально значущих якостей [5, с. 243].

Виходячи з окресленого вище, соціальне виховання дітей-сирит розглядається нами як розвиток обездолених дітей в інституціях державної або сімейної опіки, засвоєння ними знань, суспільних норм з метою набуття соціальності.

Науково-педагогічний пошук побудови оптимальних шляхів соціального виховання дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, спонукає до вивчення провідних ідей, що виникли на попередніх історичних етапах. Педагогічна спадщина К.Ушинського, представлена пропозиціями, роздумами, є важливим джерелом для осмислення та обґрунтування напрямів соціального виховання обездолених дітей. Як свідчать біографічні дані видатного педагога, з 1854 р. по 1859 р. він працював викладачем та інспектором Гатчинського сирітського інституту, що підтверджує його обізнаність щодо досліджуваних нами проблем.

Мета статті – виявити та проаналізувати ідеї, пропозиції стосовно соціального виховання дітей-сирит, представлені у педагогічній спадщині К. Ушинського.

Стан дослідження проблеми. Вивченню педагогічної системи К.Ушинського присвячені наукові розвідки М. Алпатова, О. Губко, Ю. Корнейко, Д. Лордкіпанідзе, В. Максакової, Н. Побірченко, М. Рибакіної, Т. Янченко. Проблеми виховання дітей у сирітських виховних закладах у творах видатного педагога досліджували І. Данюшевський, С. Заєць, В. Куфасєв, В. Морозов. Сутність соціального виховання вивчали О. Безпалько, М. Галагузова, А. Мудрик, А. Капська, Ж. Петрочко, Н. Селіванова. Аналіз сучасних досліджень показав, що ідеї К.Ушинського недостатньо представлені при виявленні фундаментальних засад та моделюванні соціально-виховної діяльності з даною категорією дітей (Н. Павлик, А. Поляничко). Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених життю та науково-педагогічній спадщині К.Ушинського, багато прогресивних ідей потребують подальшого вивчення та осмислення.

Результати теоретичного аналізу. Досліджуючи процес становлення особистості, К. Ушинський виходив з того, що вирішальний вплив на розвиток людини, на формування якостей характеру здійснює не спадковість, а зовнішній вплив – середовище та виховання. Причому під вихованням він розумів цілеспрямований процес формування "людини в людині". Він вважав, що людина розвивається у процесі діяльності, а його основним організаційним фактором є виховання.

Видатний педагог підкреслював провідне значення родинного виховання. Прогнозуючи наслідки сімейної депривації, він вважав недоцільним у ранньому віці відривати дітей від батьків, бо дитина нездатна розвинути у собі святе почуття любові до батьків, поступово стане холодною і пихатою. Саме такі результати давало навчання у закритих (інтернатних) закладах.

Школи інтернатного типу у Російській імперії з'явилися у XVIII ст. Першими з них були школи математичних та навігаційних наук у Москві та Морська академія у Петербурзі. У другій половині XVIII ст. відкривалися кадетські корпуси, Інститут для благородних дівочих у Смольному, Виховний будинок у Москві, приватні дворянські пансіони та інші заклади [1, с. 5]. Фактично це були заклади закритого типу, де виховувалися діти дворян.

Аналізуючи їхню діяльність, К. Ушинський прийшов до висновку, що всі вони мають один загальний недолік – недостатність свідомого та обдуманого виховного впливу на дітей. Молодші класи таких закладів мають багато паралельних відділів. Виховний процес забезпечується кількома гувернерами, проте вони не живуть у закладі і спілкуються з дітьми лише під час своєї службової діяльності. Внаслідок цього діти в інтернатах ростуть самі по собі, розвиваються повільно, неправильно, підкорюються негативним взаємовпливам, чим псуєть одне одного, "дичавіють, а не виховуються" [4, с. 29]. На підтвердження своїх роздумів К. Ушинський описує досвід англійських інтернатних закладів, де вихователі живуть під одним дахом з вихованцями. Аналізуючи наявну тогочасну виховну взаємодію у закритих закладах, педагог зазначає, що офіційні стосунки вихователя з дітьми полегшують його роботу і проявляються в обмеженнях, заборонах. Проте у такій ситуації життя вихованців набуває "форменого, казарменого" характеру, втрачаються виховні можливості особистісного впливу вихователя на дітей.

Ще один недолік освітніх закладів (як закритих, так і відкритих) К.Ушинський вбачав у розділенні навчальної та виховної діяльності. За існуючими у той час правилами, забезпечували освітній процес у класі вихователь та учитель. На практиці це були різні люди, які часто мали антагоністичне налаштування один до одного. Такий стан справ унеможлилював позитивний виховний вплив на клас [4, с. 30].

Третім недоліком у влаштуванні навчально-виховного процесу, на думку К. Ушинського, був розподіл навчальних предметів у молодших класах між кількома вчителями, що також перешкоджало ефективному виховному впливу на дитину. Наявність трьох означених недоліків у закритому закладі навряд чи дає йому право називатися виховним, діти підрастають, вчать уроки, але не виховуються. "Виховуються ж вони у тих потаємних закутках, куди ніколи не заглядає вихователь" [4, с. 31].

Відзначимо, що виховання дітей-сиріт було особливим об'єктом уваги К.Ушинського. Він ставив перед сирітськими установами високу мету – замінити по можливості дітям сім'ю, дати їм належне виховання, поставити їх на таку дорогу у житті, на якій би вони могли бути активними, чесними та корисними членами суспільства. Педагог вважав, що кожен сирітський заклад повинен підготувати своїх вихованців до різноманітних призначень у житті відповідно до їхніх здібностей, фактично як мають вчиняти батьки щодо своїх дітей. Однак у той же час ніякий сирітський заклад не може призначити якусь одну життєву мету для сиріт, які є об'єктом його опіки. Так, педагогом було окреслено індивідуальний підхід працівників сирітського закладу до кожного вихованця.

Аналізуючи проект перетворення Гатчинського сирітського інституту, К. Ушинський пропонує ідеї виховання дітей-сиріт, серед яких:

– у сирітському закладі, що замінює дітям сім'ю, вся влада і відповідальність повинні бути зосереджені в одній особі, головним має бути вихователь у повному розумінні цього слова, фактично батько сирітського дому;

– сирітський заклад є строго виховною установою, а не департаментом, богадільнею чи казармою, і навіть не простим навчальним закладом, відповідно і особа, на якій лежить відповідальність за діяльність закладу, має бути не адміністратором, чиновником, а у першу чергу вихователем;

– головне завдання сирітського закладу – дбати про фізичне та моральне виховання сиріт та про краще влаштування їхньої долі;

– прийнявши сироту під свою опіку, заклад повинен ставитися до неї так, як ставилися б добрі, розумні, турботливі батьки, а також необхідно однаково піклуватися як про злих, так і про добрих, як про талановитих, так і безталанних дітей.

Звичайно, у вихованні дітей-сиріт можуть траплятися певні проблеми. У таких випадках К.Ушинський звертає увагу, що вихователь має відкрити причину неуспішності. Якщо вона полягає у природній малоздібності дитини, то треба обмежити коло її навчальних предметів, дати їй роботу, але все-таки продовжувати виховувати. Педагог підкреслює роль праці у вихованні, що робить дитину морально чистою, формує її совість. Таким чином трудова діяльність визначена основою моральності.

К. Ушинський приходять до важливого висновку, що у хорошій елементарній школі сирітського закладу:

1) діти повинні бути розподілені по можливості на невеликі гурти;

2) ці гурти мають знаходитися під впливом хороших вихователів;

3) вихователі повинні жити з вихованцями. В Англії та Шотландії у багатьох закладах з цією метою не допускаються одружені вихователі. Проте К. Ушинський вважає це недоречним. Навпаки, сімейні вихователі більш корисні для сиріт, оскільки це дає останнім шанс частково належати до родини вихователя;

4) вихователь повинен бути не лише гувернером, але й наставником, якщо не з усіх, то хоча б з деяких предметів [4, с. 31].

Окрім того, одяг, харчування мають також знаходитися під контролем вихователів, оскільки дитина виховується, розвивається завдяки прямому впливу особистості. "У вихованні все повинно базуватися на особі вихователя, бо виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч як би хитро він був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання. Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер" [6, с. 39].

К. Ушинський звернув увагу також на супровід дітей-випускників сирітських закладів. Зокрема, він рекомендував, щоб сирітські установи влаштовували випускників, які добре навчалися, до загальних гімназій Міністерства народної освіти, університетів, до технічних навчальних закладів і продовжували слідкувати за їхнім навчанням та розвитком здібностей. К. Ушинський вважав доцільною підготовку вихованців до педагогічної діяльності, захищав ідею створення педагогічної семінарії при сирітському

закладі. При цьому він виходив з того, що хорошим педагогом легко може стати лише той, хто сам отримав правильне виховання.

Під впливом ідей видатного педагога відбувалися зміни у навчально-виховному процесі закритих закладів – кадетських корпусів, військових гімназій, до яких у першу чергу зараховувалися сини офіцерів, що загинули на війні. Здійснювався поділ вихованців за віком: 10-14 та 14-17 років. Кожна з таких вікових груп знаходилася в ізольованому приміщенні, з окремими класами і спальними залами для ігор та відпочинку. Це полегшувало вихователям виконання своїх обов'язків і запобігало негативному впливу старшої групи на молодшу. Групи жили відповідно до режиму дня та вироблених правил. Керували групами вихователі із офіцерів чи цивільних осіб, які мали педагогічну підготовку [1].

Коли К. Ушинський був призначений інспектором Гатчинського сирітського інституту, у ньому він застав практику ведення червоної та чорної дошки. Вивчивши результати вивішування списків учнів як на чорну, так і на червону дошку, педагог переконався, що ця система негативно впливала на моральність учнів, і ліквідував дану практику [3, с. 267].

Надзвичайно важливою вважаємо думку педагога: "Виховання і тут і скрізь, є тільки підготовкою до самовиховання, і якщо виховання було добре, то самовиховання триватиме все життя. Беручи в свої руки керування людською природою, що розвивається, всяке виховання треба закінчувати передачею його в руки самого вихованця" [7, с. 37]. Особливо це має значення у соціальному вихованні дітей-сиріт, адже перетворення їх на авторів своєї долі можна вважати результатом виховного впливу і відповідно – запорукою успішності дорослої людини.

Висновки. Ефективність та зміст соціального виховання визначають стан культури у суспільстві, моральність, духовність соціального життя. Очевидно, К. Ушинський усвідомлював цей важливий зв'язок, про що свідчать його критичне осмислення стану виховної діяльності у закладах інтернатного типу та прогресивні погляди щодо соціального виховання дітей-сиріт. На особливу увагу заслуговує переконання вченого про важливість сімейного виховання, батьківського ставлення сирітських установ до дітей, утворення невеликих за складом груп у закритих закладах, про доцільність і необхідність спільного з дітьми перебування вихователя, супровід випускників інтернатів. На нашу думку, на сучасному етапі в умовах реформування закладів державної опіки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окреслені ідеї набувають ще більшої значущості. Внесок К. Ушинського у розробку проблем соціального виховання підростаючого покоління був джерелом педагогічних реформ XIX ст. і не втрачає своєї актуальності й нині.

Використані джерела

1. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа / Н.И. Алпатов. – М.: Гос. учеб.-пед. издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 244 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. І.Д. Звереві]. – К., Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
3. Лордкипанидзе Д.О. Педагогическое учение К.Д. Ушинского / Д.О. Лордкипанидзе. – М.: Гос. учеб.-пед. издательство Министерства просвещения РСФСР, 1950. – 368 с.
4. Педагогические идеи К.Д. Ушинского. – М.: Знание, 1971. – 80 с. – (серия "Народный университет. Педагогический факультет").
5. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І.Д. Звереві]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
6. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. / К.Д. Ушинський; [ред. В.М. Столетов]. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.
7. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання / К.Д. Ушинський; [укл. О.Т. Губко]. – К.: Радянська школа, 1974. – 150 с.

Mahotkina L.

THE IDEAS OF SOCIAL UPBRINGING CHILDREN ORPHANS IN PEDAGOGICAL INHERITANCE OF K. USHINSKYI

The analysis of main ideas by K. Ushinskyi as for social upbringing children orphans in closed institutions, the defects in activity these institutions, the ways of their overcoming and embodiment this process in practice are shown in the article.

Key words: social upbringing, children orphans, famous pedagogue, environment, institutions of closed type.

Стаття надійшла до редакції 13.05.13